

СОЛИҚ МОНИТОРИНГИ СОЛИҚ НАЗОРАТИНИНГ САМАРАЛИ ШАКЛИ

Гулматов Ж.Р.

Давлат солик қўмитаси ҳузуридаги Фискал институт

Аннотация: Ушбу мақолада, солик назоратининг янги шакли бўлган солик мониторингини назарий жиҳатлари тадқиқ қилинганд. Солик мониторингини ташкил этишининг хориж тажрибаси ва иқтисодчи олимларнинг илмий қараашлари ҳамда меъёрий ҳужжатлар ўрганилган. Солик мониторингини ташкил этиши ва ўтказишни такомиллаштириш бўйича тегишли хуносалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Калим сўзлар: солик, солик назорати, солик мониторингги, солик текшируви, молиявий ҳисобот, солик ҳисоботи, далолатнома.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические аспекты налогового мониторинга, который является новой формой налогового контроля. Изучается зарубежный опыт организации налогового мониторинга и научные взгляды экономистов, а также нормативные документы. Разработаны соответствующие выводы и рекомендации по совершенствованию организации и проведения налогового мониторинга.

Ключевые слова: налог, налоговый контроль, налоговый мониторинг, налоговая проверка, финансовая отчетность, налоговая отчетность, акт.

Abstract: This article discusses the theoretical aspects of tax monitoring, which is a new form of tax control. Foreign experience in organizing tax monitoring and the scientific views of economists, as well as regulatory documents are being studied. Relevant conclusions and recommendations have been developed to improve the organization and conduct of tax monitoring.

Keywords: tax, tax control, tax monitoring, tax audit, financial reporting, tax reporting, act.

1. Кириш.

Жаҳон амалиётида ҳам, мамлакатимизда ҳам молиявий назоратнинг шаклларидан бири бўлиб солик назорати ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Солик кодексининг (2022) 135-моддасида солик назоратига таъриф берилмасада, у қуйидагича эътироф этилган: “Ваколатли органларнинг солик тўловчилар ва солик агентлари томонидан солик тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши устидан назорат қилишга доир фаолияти солик назоратидир”. Ушбу кодекснинг 136-моддасида солик назоратини қуйидаги шаклларда солик текширувлари; солик мониторинги шаклида амалга ошириш кўзда тутилган.

Солиқ мониторинги түшунчаси мамлакатимиз солиқ қонунчилигида янги солиқ назоратининг шакли бўлиб ҳисобланади. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, солиқ мониторинги механизмини амалий жиҳатдан ўрганиш ва такомиллаштириш долзарб мавзулардан бўлиб ҳисобланади.

2. Адабиётлар шарҳи.

Ўзбекистон Миллий Энциклопедиясида (2022) мониторинг қўйидагича эътироф этилган:

“Мониторинг (инг. monitoring — кузатиш, назорат қилиш) — маълум бир ҳодиса ёки жараённинг ҳолатини кузатиш, ҳисобга олиш, баҳолаш ва истиқболини белгилаш. Мониторинг кундалик ҳаётнинг барча соҳаларида қўлланади. Мас, экология соҳасида ер фонди ҳолати бўйича кузатишлар тизими ер Мониторинги деб аталади. Бундай Мониторинг ердаги ўзгаришларни ўз вақтида аниқлаш, уларни баҳолаш, салбий жараёнларнинг олдини олиш ва бартараф этиш мақсадини кўзлади”. Мониторинг сўзининг тор маъноси кузатиш, назорат қилишдир.

Россия Федерацияси «Правовест Аудит» компаниясининг бош директори Н.Игушнинг (2022) фикрича: “Солиқ мониторинги солиқ назоратининг бир тури бўлиб, унда солиқ инспекцияси томонидан мунтазам текширишлар инспекторларга ахборот тизимлари ва ҳисботлардан масофадан фойдаланишни таъминлаш орқали онлайн ўзаро ҳамкорлиқда алмаштирилади. Бошқача айтганда, текшириш ҳисоб-китобларнинг тўғрилигини ва реал вақт режимида бюджетга тўловларнинг ўз вақтида ўтказилишини назорат қиласди”.

Э.Мазурованинг (2022) такидлашича солиқ мониторинги: “Солиқ мониторинги бизнес ва солиқ органлари ўртасидаги ўзаро манфаатли ҳамкорлик бўлиб, солиқ текширувларидан озод қилиш эвазига тўлиқ шаффоффликни назарда тутади. Солиқ мониторинги давомида сиз ўзингизнинг ташаббусингиз билан солиқлар ва йиғимлар тўғри ва ўз вақтида ҳисблангандигини текшириш учун инспекторларга бухгалтерия ҳужжатларидан доимий фойдаланиш имкониятини тақдим этасиз”.

Н.Наркевичнинг (2016) ёзишича: “Солиқ мониторинги” атамаси солиқ органлари амалиётида солиқ тўловчининг аудитдан олдинги таҳлилини амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда қўлланилади. Мониторингнинг асосий мақсади солиқ органлари томонидан назорат қилинадиган солиқ, валюта ва бошқа қонун ҳужжатларининг бузилишига олиб келиши мумкин бўлган хавфли операцияларига ўз вақтида чора кўриш ва уларнинг олдини олиш орқали солиқ органлари ва йирик солиқ тўловчилар ўртасида ҳамкорлик алоқаларини яратишдан иборат.

Н.Саттарова (2014) солиқ мониторинги – бу солиқларни ҳисблаб чиқариш ва тўлаш соҳасида низоли ҳолатларни келиб чиқишининг олдини олиш мақсадида солиқ органлари ва алоҳида солиқ тўловчилар ўртасида тузиладиган келишувга асосланган ахборот алмашинув усулидир деган фикри беради.

А.Ильин ва М.Моисеенколар (2016) солиқ мониторингининг хориж тажрибасини ўрганиш асосида қўйидагиларни ёзишган: Халқаро амалиётда, жаҳоннинг бир қанча иқтисодий ривожланган давлатларида горизонтал мониторинг солиқ назорати амалиётига киритилган. Масалан, 2008 йилда Австралияда, 2009 йилдан бошлаб эса Жанубий Кореяда қўлланиб келинмоқда. МДҲ давлатларидан Озарбойжан Республикасида 2013 йилдан буён мазкур солиқ назорати шакли қўлланиб келинаётган бўлса, 2015 йилда Россия Федерацияси солиқ қонунчилигига солиқ мониторинги солиқ назорати шакли сифатида киритилди. Солиқ мониторингида солиқ назорати органлари солиқ тўловчининг розилиги билан унинг молиявий операциялари тўғрисидаги ахборотни

беминнат қайта ишлаб чиқади ва келиб чиқиши мүмкін бўлган хатарлар ва шубҳали контрагентлар тўғрисида маълумот беради.

Россия Ферацияси Солиқ Кодексининг (2022) 105.26.моддасида солиқ мониторингига таъриф берилмасада, унинг предмети қўйидагича баён этилган: “Солиқлар, йиғимлар, сұғурта бадалларини тўғри ҳисоблаб чиқилганлиги, тўлиқ ва ўз вақтида тўланганлиги (ўтказилганлиги), ушбу Кодексга мувофиқ солиқ тўловчига юкланган тўлаш (ўтказиш) мажбурияти солиқ мониторингининг предмети ҳисобланади.”

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг (2022) “Солиқ мониторинги тўғрисидаги умумий қоидалар” номли 169-моддасида солиқ мониторингги қўйидагича эътироф этилган: “Қўйидагилар солиқ мониторингининг предметидир: солиқ тўғрисидаги қонунчиликка риоя этиш, ўзига нисбатан солиқ мониторинги ўтказилаётган юридик шахс томонидан солиқлар ва йиғимларни ҳисоблашнинг тўғрилиги, тўлиқ ва ўз вақтида тўланганлиги (ўтказиб берилганлиги).

Солиқ мониторинги ушбу Кодексга мувофиқ юридик шахс қайси солиқлар ва йиғимларга нисбатан солиқ тўловчи ёки солиқ агенти бўлса, барча шундай солиқлар ва йиғимларни қамраб олади.

Солиқ тўловчилар учун солиқ мониторинги ихтиёрийдир.

Солиқ мониторинги солиқ мониторингини ўтказиш тўғрисидаги қарор асосида солиқ органи томонидан амалга оширилади. Юридик шахс, агар унинг олдинги йил учун даромадлари йиллик молиявий ҳисобот маълумотларига кўра камида беш миллиард сўмни ташкил этган бўлса, солиқ мониторингини ўтказиш тўғрисидаги ариза билан солиқ органига мурожаат қилишга ҳақли.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 20 ноябрдаги 736-сон қарори билан тасдиқланган “Солиқ мониторингини ўтказиш тартиби тўғрисида”ги НИЗОМда ҳам солиқ мониторингинга таъриф берилмасада, Солиқ органига тақдим этиладиган ва ахборотга доир ҳамкорликни таъминлайдиган ҳужжатларга (ахборотга) қўйидагилар киришлиги белгиланган:

ҳисобвараклар ишчи режасини илова қилган ҳолда солиқ мониторинги ўтказиладиган календарь йилга бухгалтерия ҳисоби мақсади учун ҳисоб сиёсати;

солиқ мониторинги ўтказиладиган календарь йилга солиқ ҳисоби мақсади учун ҳисоб сиёсати;

бухгалтерия ҳисоби ҳисобвараклари бўйича айланма — қолдиқ қайдномалари;

бухгалтерия ҳисоби регистрлари, шу жумладан, бухгалтерия ҳисоби ҳисобваракларидан солиқларни ва бошқа йиғимларни ҳисоблаш билан боғлиқ операцияларнинг (ҳужжатларнинг) номи кўрсатилган батафсил кўчирмалар;

солиқ ҳисобининг таҳлилий регистрлари маълумотлари;

солиқ ҳисобининг регистрлари ва бухгалтерия ҳисоби регистрлари асосида шакллантириладиган солиқ ҳисботлари (ҳисоб — китоблари) сатр кўрсаткичлари мазмуни;

агар солиқ тўловчи уларни тайёрлаш мажбуриятини олган бўлса, халқаро молиявий ҳисбот стандартлари талабларига мувофиқ тузиладиган молиявий ҳисбот ва консолидациялашган молиявий ҳисбот;

бирламчи ҳисоб ҳужжатлари;

солиқлар ва йиғимларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши (ушлаб қолиниши), тўлиқ ва ўз вақтида тўланиши (ўтказиб берилиши) билан боғлиқ бўлган бошқа ҳужжатлар (ахборот).

3. Тадқиқот методологияси.

Солиқ назоратининг янги шакли бўлган солиқ мониторинггини назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилишда таҳлилнинг таққослаш ҳамда гуруҳлаш ва умумлаштириш усулларидан фойдаланилди. Солиқ мониторингини ташкил этишнинг хориж тажрибаси ва иқтисодчи олимларнинг илмий қарашлари ҳамда меъёрий ҳужжатлар ўрганилди. Солиқ мониторингини ташкил этиш ва ўтказишни такомиллаштириш бўйича тегишли хulosалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

4. Таҳлил ва натижалар.

Юқорида келтирилган иқтисодий адабиётлар ва меъёрий ҳужжатлар асосида мамлакатимизда ва хорижда солиқ мониторингига бўлган эъҳтиёж ошиб бормоқда деган хулоса қилишимиз мумкин. Бунга мисол қилиб Россия Федерацияси маълумотларини келтириб ўтамиз. Солиқ мониторинги компания ва солиқ органи ўртасида ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш имконини беради. Солиқ мониторинги институти доимий равища ривожланиб бормоқда ва такомиллашмоқда. Ушбу ўзаро ҳамкорлик механизмини танлаган йирик солиқ тўловчилар сони 2016-йилдаги етти компаниядан 2021-йилда 209-та ташкилотга кўпайди. Жорий йилдан бошлаб мониторингга киришнинг мезонлари соддалаштирилгач, унга ўрта бизнес вакиллари ҳам ўтишни бошлади. 2022 йил учун яна 132 та янги компания солиқ мониторинги учун ариза берди. Иштирокчилар сонининг йил сайин ортиб бориши бизнеснинг янги бошқарув тизимига ишончи юқори эканлигини кўрсатмоқда.

Шунингдек солиқ тизимига янги технологияларни кириб келиши асосида солиқ мониторингги солиқ тўловчиларнинг ахборот тизими билан интеграциялашиб бормоқда. Бу борада Россия Федерациясида йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда: Бугунги кунга келиб, Россия Федерал Солиқ хизмати ташкилотнинг ахборот тизимини Россия Федерал Солиқ хизмати - АИС "Налог-3" ахборот тизими билан интегратсиялаш бўйича пилот лойиҳани амалга оширмоқда. Тажрибали лойиҳа иштирокчиларининг ахборот тизимларини "Налог-3" АИС интегратсия сегменти билан тўғридан-тўғри улаш 2022 йилга мўлжалланган. "Налог-3" АИС билан 100% интеграцияни 2024 йилгача якунлаш режалаштирилган.

Хозирги вақтда Россия Федерациясида солиқ мониторингни автоматлаштиришда "1С:Налоговый мониторинг. Бухгалтерия КОРП МСФО" дастурий маҳсули амалиётда қўлланилмоқда. Бухгалтерия ҳисоби КОРП МХҲС" бухгалтерия ҳисоби, солиқ ҳисоби ва бухгалтерия ҳисобини МХҲСга мувофиқ юритиш, шўъба корхоналари бўлмаган корхоналарда солиқ мониторинги жараёнида солиқ тўловчи ва солиқ органи ўртасидаги ўзаро муносабатларни автоматлаштириш учун мўлжалланган.

Мамлакатимизда ҳам бу борада меъёрий ҳужжатларда қўйидагилар келтириб ўтилган: "Талаб қилиб олинадиган ҳужжатлар (ахборот) ва тушуниришлар солиқ органига солиқ тўловчи томонидан шахсан ёки унинг вакили орқали, буюртма хат билан почта орқали, телекоммуникация каналлари, солиқ тўловчининг шахсий кабинети орқали электрон шаклда юборилиши мумкин. Солиқ органига электрон шаклида тақдим этилаётган ҳужжатларнинг (ахборотнинг) форматлари:

бухгалтерия ҳисоби ва солиқ ҳисоби регистрлари: xls, xlsx, pdf;

бирламчи ҳисоб ҳужжатлари ва бошқа ҳужжатлар учун: xls, xlsx, doc, docx, pdf, jpg, gif, jpeg, tif, tiff, xml."

Қозоғистон Давлат даромадлари қўмитасининг йирик солиқ тўловчилар департаменти директори Ануар Сулейменовнинг қайд этишича, "Давлат даромадлари қўмитаси томонидан солиқ текширувлари каби профилактик назорат тадбирлари билан бир қаторда, ҳақиқий солиқ солинадиган базани аниқлаш мақсадида молия-хўжалик

фаолияти таҳлили – йирик солиқ тўловчилар мониторинги ўтказилмоқда. Ҳозирда Солиқ кодексининг 132-моддасига асосан мониторинг олиб борилмоқда. Унда дастлабки таҳлилларда тафовутлар аниқланган тақдирда солиқлар ва бюджетга тўланадиган бошқа мажбурий тўловлар тўғри ҳисобланганигини тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим этилиши талаб етилади. Таклиф этилаётган тушунтиришга рози бўлмаган тақдирдагина давлат даромадлари органи асослантирилган қарор қабул қиласди ва аниқланган ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги масала юзасидан солиқ текшируви тайинлайди. 2021-йилда йирик солиқ тўловчилар мониторингини оптималлаштириш мақсадида энг катта таваккалга эга бўлган йирик солиқ тўловчиларнинг мақсадли гурӯхлари аниқланди. Масалан, солиқ мониторинги доирасида 17 та талаб белгиланди. Натижада солиқ тушумлари 42,3 млрд тенгени ташкил этди. Бу ўтган йилга нисбатан 35,5 млрд тенгега кўпдир”.

Россия Федерациясида онлайн шаклида “Налоговый мониторинг – 2022” мавзуда ўтказилган конференцияда солиқ мониторингининг аҳамияти тўғрисида қўйидагилар қайд этилди: “Компаниянгизда солиқ мониторинги режимида солиқ назоратига ўтиш режалари борми?” деган саволга. Респондентларнинг 40 фоизи ўтиш 2023 йилга мўлжалланган деб жавоб берди, яна 34 фоизи келажакда мониторинг иштирокчиси бўлиш ниятини билдириди. Солиқ мониторингига ўтиш даврида ҳал қилиниши режалаштирилган бизнес вазифалари орасида иштирокчиларнинг 33 фоизи меҳнат харажатлари ва Федерал Солиқ хизмати билан ўзаро ҳамкорлик қилиш учун ҳужжат айланишининг қисқаришини таъкидладилар, 26 фоизи солиқ текширувларининг мумкин бўлган муддатини қисқартиришни кутмоқда, 20% солиқ таваккалчилигини бошқариш тизимини жорий этишнинг афзалликларини кўради ва респондентларнинг 13% солиқ мониторингини очиқ солиқ тўловчи имиджини шакллантириш воситаларидан бири деб ҳисоблайди”.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, мамлакатимиз ва хорижда солиқ мониторингига солиқ назоратининг янги шакли сифатида алоҳида эътибор берилмоқда. Яқин келажакда бу солиқ назоратининг шаклли амалиётда кенг фойдаланинади.

5. Хулоса ва таклифлар.

Солиқ мониторинги солиқ назоратининг янги ва самарали шакли бўлиб ҳисобланади.

Солиқ мониторингини ташкил этишда хориж тажрибаси, жумладан, Россия Федерацияси, Жанубий Корея ва Қозоғистон мамлакатлари тажрибасидан фойдаланишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Чунки ушбу мамлакатларда солиқ мониторингни автоматлаштиришда “1С:Налоговый мониторинг. Бухгалтерия КОРП МСФО” дастурий маҳсули амалиётда қўлланилмоқда.

Мамлакатимизда солиқ мониторингига жалб қилинаётган йирик солиқ тўловчилар сонини кўпайтириш асосида қўшимча солиқ тушумлари миқдорини ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Солиқ мониторингни қўйдаги даражаларда ташкил этишни таклиф қиласдикимиз:

макродаражадаги солиқ мониторинги;

иқтисодиёт тармоқлари даражасидаги солиқ мониторинг;

солиқ тўловчи хўжалик субъектлари, яъни микродаражадаги солиқ мониторинги.

Адабиётлар:

FinExpertiza (2022) провела онлайн-конференцию “Налоговый мониторинг - 2022”.
<https://finexpertiza.ru/news/konf-nal-monitor-2022/>.

Ильин А.Ю., Моисеенко М.А. (2016) Расширение области применения норма Налогового кодекса Российской Федерации, регулирующих порядок осуществления налогового мониторинга – как формы налогового контроля // Финансовое право. №2. – С.34.

Кодекс (2022) "Налоговый кодекс Российской Федерации (часть первая)" от 31.07.1998 N 146-ФЗ (ред. от 28.05.2022).

Мазурова Э. (2022) Для чего нужен налоговый мониторинг. https://buxgalter.uz/publish/doc/text177767_dlya_chego_nujen_nalogovyy_monitoring.6.06.2022.

Наталья Игуш (2022) Переход на налоговый мониторинг в 2022 году. Порядок, преимущества и альтернатива. <https://pravovest-audit.ru/nashi-statii-nalogi-i-buhuchet/nalogovyy-monitoring-stoit-li-perekhodit-i-k-chemu-gotovitsya/.6.06.2022>.

Наркевич Н.В. (2016) Налоговый мониторинг как форма налогового контроля Наркевич Н.В. ЖУРНАЛ. Проблемы современной науки и образования.

Приказ (2021) ФНС России от 23.12.2021 № ЕД-7-23/1142@ «Об утверждении Порядка получения доступа налоговых органов к информационным системам организации».

Саттарова Н.А. (2014) Горизонтальный монитринг как фактор эффективности налогового администрирования // Финансовое право. №10. С. 23.

Сулейменов А. (2022) Қозғостонда солиқ назорати тизимида сунъий интеллект құлланилади.<https://www.kazinform.asia/oz/kozogistonda-solik-nazorati-tizimida-sun-iy-intellekt-kllaniladi.7.06.2022>.

Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси (2022) – QOMUS.INFO. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/monitoring-uz/.6.06.2022>.

Қонун (2022) Ўзбекистон Республикасининг янги таҳирдаги Солиқ кодекси. ЎРҚ-599, 2019-йил 30-декабрь.

Қарор (2020) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 20 ноябрдаги 736-сон қарори билан тасдиқланган “Солиқ мониторингини ўтказиш тартиби түғрисида”ги НИЗОМ.